

The Model of Social Solidarity in the Words of Imam Riḍā (as)

Based on the Theory of Data Base

Marziyeh Mohasses¹ Mohammad Seddighi Aski²

Received: August 22 , 2022

Accepted: October 06 , 2022

Abstract

Nowadays, the purification of human societies from multiplicity and reduction of destructive conflicts and militancy has been the focus of many thinkers with diverse approaches, and peaceful and reconciliation efforts are in search of effective strategies to achieve social solidarity. The main goal of this research is to explain the components of social solidarity by finding effective, contextual, inhibiting variables and consequences in the form of a systematic model. This research is fundamental based on the type of purpose and is qualitative in terms of method and has an inductive approach. For this purpose, by using the data base theory, after collecting the collection of Imam Riḍā's narrations, macro and micro ethical categories of the model are extracted and then the model of social solidarity is presented. The findings show that the realization of social solidarity requires attention to several categories. In this context, ethics, friendship, self-control, forgiveness, peaceful coexistence and providing security are the most important effective variables; and humility, helping others, tolerance and responsibility are the most important foundational categories. The inhibiting variables in this model are: unregulated interaction, spread of corruption, discord, and family breaks. The main consequence of social solidarity is the promotion of dignity and social empowerment.

Keywords: Imam Riḍā (as), Social Solidarity, the Theory of Data Base.

1. Associate Professor, Department of Islamic Studies, Faculty of Theology and Religions, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran (corresponding author): m_mohases@sbu.ac.ir

2. Master in Islamic Education Teaching, Faculty of Theology and Religions, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran: sadighiaski_12@yahoo.com

الگوی همبستگی اجتماعی در کلام

امام رضا (علیه السلام) بر اساس نظریه داده بنیاد

دریافت: ۱۴۰۱/۵/۳۱ پذیرش: ۱۴۰۱/۷/۱۴

مرضیه محصص^۱، محمد صدیقی اسکی^۲

چکیده

در عصر حاضر پالایش جوامع بشری از چندگانگی و فروکاستن از نزاع‌های ویرانگر و ستیزه‌گری، کانون توجه بسیاری از اندیشوران با رویکردهای متنوع قرار گرفته و تلاش‌های صلح‌خواهانه و آشتی‌جویانه در جست‌وجوی راهبردهای مؤثر برای تحقق همبستگی اجتماعی هستند. هدف اساسی این پژوهش، تبیین مؤلفه‌های همبستگی اجتماعی از رهگذر یافتن متغیرهای مؤثر، زمینه‌ای، بازدارنده و پیامدها در قالب الگویی نظام‌مند است. این پژوهش بر اساس نوع هدف، بنیادی و به لحاظ روش کیفی و دارای رویکرد استقرایی است. بدین منظور با بهره‌گیری از نظریه داده بنیاد، پس از فرآوری مجموعه روایات امام رضا (علیه السلام)، مقوله‌های اخلاقی کلان و خرد مدل، استخراج شده و الگوی همبستگی اجتماعی ارائه می‌شود. یافته‌های پژوهش گویای آن است که تحقق همبستگی اجتماعی مستلزم توجه به مقوله‌های متعددی است. در این زمینه، اخلاق‌مداری، دوستی، خویش‌داری، بخشایشگری، همزیستی مسالمت‌آمیز و تأمین امنیت، مهم‌ترین متغیرهای مؤثر، فروتنی، یاری‌رسانی به دیگران، مدارا جویی و مسئولیت‌پذیری مهم‌ترین مقوله‌های زمینه‌ساز هستند. متغیرهای بازدارنده در این الگو عبارتند از: تعامل غیرضابطه‌مند، اشاعه فساد، اختلاف‌آفرینی و گسست‌های خانوادگی. پیامد اصلی همبستگی اجتماعی نیز ارتقای منزلت و قدرت‌یابی اجتماعی است.

کلیدواژه‌ها: امام رضا (علیه السلام)، همبستگی اجتماعی، نظریه داده بنیاد.

۱. استادیار دانشکده الهیات و ادیان، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران (نویسنده مسئول): M_mohases@sbu.ac.ir
 ۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مدرسی معارف اسلامی، دانشکده الهیات و ادیان، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران: Sadighiaski_12@yahoo.com

۱. مقدمه

همبستگی اجتماعی توافق بر سر مجموعه‌ای از ارزش‌ها و باورهاست که حاصل آن ایجاد حس عاطفی بوده و این انرژی عاطفی است که می‌تواند اساس یک زندگی مثبت را شکل دهد یا احساس مسئولیت متقابل بین چند نفر یا چند گروه ایجاد کند که از آگاهی و اراده برخوردار باشند. همچنین شامل پیوندهای انسانی و برادری بین انسان‌ها به طور کلی و حتی وابستگی متقابل حیات و منافع آن‌ها باشد. از این منظر، همبستگی پدیده‌ای است که بر پایه آن در سطح یک گروه یا جامعه، اعضا به یکدیگر وابسته و به طور متقابل به یکدیگر نیازمند هستند. از آنجا که مشارکت عمومی افراد جامعه نقش بسزایی در رشد و تعالی نظام اجتماعی دارد، یکی از موضوعات مورد توجه اندیشمندان مسلمان، بحث همبستگی اجتماعی است.

نکته حائز اهمیت آنکه همبستگی اجتماعی یکی از ملزومات جامعه امروز ماست؛ زیرا همبستگی اجتماعی در تثبیت و پایداری هر نظامی اهمیت دارد. در نظام‌های سیاسی با پشتوانه مردمی که وفاق و انسجام اجتماعی بالاست، مردم حامی واقعی نظام هستند؛ زیرا آنان نظام را متعلق به خود می‌دانند و در مشکلات و بحران‌ها به کمک نظام می‌شتابند. از این رو، نظام کارآمد و باثبات است. این امر لازمه هر نظام مردمی و پویاست. همبستگی اجتماعی موجب افزایش روحیه تعاون و همکاری می‌شود و با همدلی و وفاق روحیه دشمن‌ستیزی و دشمن‌زدایی نیز تقویت شده؛ در نتیجه امنیت و استقلال و عزت را در پی خواهد داشت.

همبستگی اجتماعی با توجه به نظام اجتماعی شکل می‌گیرد. هرگاه نظام اجتماعی بیرونی باشد، غیرطبیعی و تصنعی است ولی اگر نظام اجتماعی درونی باشد، طبیعی است. بهترین نظم اجتماعی آن است که متکی به درون است و از موهبت اعتماد دو طرفه، تعهد درونی و ثبات بهره‌مند است و افراد از روی احساس تکلیف و وظایف خود را انجام می‌دهند. تدوین الگوی همبستگی اجتماعی بر اساس روایات امام رضا (علیه السلام) به گونه‌ای نظام‌مند و مبتنی بر روش داده‌بنیاد، یکی از ضرورت‌های معاصر به شمار می‌آید و تاکنون

کاویده نشده است.

با توجه به اینکه رشد و تعالی هر نظام اجتماعی در گروه همبستگی اجتماعی افراد آن جامعه است، هدف اصلی این پژوهش، دستیابی به مولفه‌های تحقق همبستگی اجتماعی در جامعه اسلامی است. پرسش اصلی در پژوهش حاضر آن است که الگوی تحقق همبستگی اجتماعی بر اساس روایات امام رضا (علیه السلام) و مبتنی بر روش تحقیق داده‌بنیاد چیست؟

۲. مفهوم‌شناسی همبستگی اجتماعی

«همبستگی» واژه‌ای است که نوعی هماهنگی همراه با نظم را به ذهن متبادر می‌کند. لغت‌نامه دهخدا در تعریف همبستگی، به یگانه‌شدن، یکتایی و یگانگی اشاره کرده است (دهخدا، ۱۳۶۹: ۳۲). واژه همبستگی به لحاظ مفهومی، احساس مسئولیت متقابل، بین چند نفر یا چند گروه است که از اراده و آگاهی برخوردار باشند. در واقع این مفهوم، دربردارنده معنای اخلاقی است که متضمن وجود اندیشه یک وظیفه یا الزام متقابل است؛ همچنین معنای مثبتی از آن برمی‌آید که وابستگی متقابل کارکردها، اجزا یا موجودات در یک کل یک مجموعه را می‌رساند. از منظر جامعه‌شناسی، همبستگی، پدیده‌ای را می‌رساند که بر پایه آن در سطح یک گروه، یا یک جامعه، اعضا به یکدیگر وابسته و به‌طور متقابل نیازمند یکدیگرند.

همبستگی اجتماعی در لغت به معنای؛ تطبیق، تناسب، توازن، هماهنگی، سازگاری، اتحاد و یکپارچگی در بین اعضای جامعه است و در اصطلاح به معنای آن است که گروه، وحدت خود را حفظ کرده و با عناصر وحدت بخش خود تطابق و هم‌نوایی داشته باشد (روشه، ۱۳۷۸: ۱۸۴). همچنین همبستگی اجتماعی بر تعامل بسیار و ارتباط متقابل اجتماعی و میزان اعتماد افراد جامعه نسبت به یکدیگر دلالت دارد. می‌توان همبستگی اجتماعی را به احساس یکپارچگی افراد جامعه، روابط دوستانه و محبت‌آمیز، میزان روابط

اجتماعی و تعامل‌های گروهی بر اساس ارزش‌های مشترك و منسجم تعریف کرد.

همبستگی معمولاً مفهومی را می‌رساند که بر پایه آن، اعضای يك جامعه به یکدیگر وابسته‌اند و به‌طور متقابل نیازمند یکدیگر هستند. در واقع، همبستگی اجتماعی، نوعی احساس ارتباط، گرایش و تعامل با دیگران است و منظور از آن، احساس مسئولیت متقابل بین چند نفر یا چند گروه است که از آگاهی و اراده برخوردار باشند (بیرو، ۱۳۷۵: ۱۷۸).

همبستگی اجتماعی اشاره‌ای به این فرایند است که در آن نظام اجتماعی به یگانگی فرهنگی (در این مورد به معنای تناسب الگوهای هنجاری با یکدیگر است) دست پیدا می‌کند. اگر تناسب هنجاری را به یگانگی هنجاری تعبیر کنیم عبارت است از مفصل‌بندی الگوهای هنجاری با فرایندهای انگیزشی به نحوی که موجب هم‌نوایی شود (گولد و کولب ۱۳۹۲: ۸۱۳). گیدنز همبستگی را توافق درباره ارزش‌های اجتماعی بنیادی توسط اعضای یک گروه، اجتماع یا جامعه می‌داند (گیدنز، ۱۳۸۳: ۷۸۵).

در واقع، همبستگی اجتماعی مفهومی اجتماعی است که تفاوت‌های فرهنگی را در روابط انسان‌ها در نظر می‌گیرد و خواهان سامان‌دهی مشابهت‌ها و تمایزها در جامعه است. پیش‌فرض آن هم این است که انسان‌ها خواسته‌ها و نیازهای مختلفی دارند و در عین اینکه به ذاتاً و نیاز آن‌ها توجه می‌شود به تفاوت آن‌ها با دیگران نیز توجه می‌شود. همبستگی اجتماعی در این معنا، در واقع احساس پیوند و تعهد عاطفی است که اعضای جامعه نسبت به یکدیگر دارند.

گرچه عناصر تشکیل دهنده همبستگی اجتماعی رابطه جدانشدنی با یکدیگر دارند، مع الوصف از لحاظ تحلیلی می‌توان این عناصر را به‌طور جداگانه این چنین برشمرد: نوعی توافق اجتماعی، مجموعه‌ای از اصول و قواعد اجتماعی، تعامل، احساس است. اگر بخواهیم این عناصر را که کم‌وبیش به‌صورت ضمنی در تعاریف ذکر شده وجود دارد در تعریف خود وارد کنیم، می‌توان گفت: همبستگی اجتماعی عبارت است از توافق جمعی بر سر مجموعه‌ای از اصول و قواعد که در یک میدان تعاملی اجتماعی که خود موجد انرژی عاطفی است به وجود می‌آید. انرژی عاطفی هم‌زمان نتیجه و موجد (علت و

معلول) توافق اجتماعی است.

زمانی سخن از همبستگی اجتماعی به میان می‌آید که ارتباط افراد و جامعه براساس باورها، ارزش‌ها، هنجارها، قواعد و قوانین مشترک شکل گیرد (روشه، ۱۳۷۸: ۱۸۴)؛ بنابراین همبستگی اجتماعی به معنای آن است که گروه وحدت خود را حفظ کند و با عناصر وحدت‌بخش خود تطابق و هم‌نوایی داشته باشد. همبستگی احساس مسئولیت متقابل بین چند نفر یا چند گروه است که از آگاهی و اراده برخوردار باشند و حائز یک معنای اخلاقی است که متضمن وجود اندیشه‌ی یک وظیفه یا الزام متقابل است و نیز معنای مثبتی از آن برمی‌آید که وابستگی متقابل کارکردها، اجزا یا موجودات در یک کل ساخت‌یافته را می‌رساند.

۱-۲. روش داده‌بنیاد

این پژوهش با رویکرد کیفی به دنبال پاسخگویی به مسئله پژوهش است. پژوهش کیفی، مجموعه‌ای از فنون تفسیری است که به دنبال توصیف، رمزگشایی، ترجمه و درک معانی و پدیده‌های محیط اجتماعی است (لیندلف و تیلور، ۱۳۸۸: ۵۲). رویکرد کیفی، نگاه‌ها و مکتب‌های متفاوتی را شامل می‌شود که نظریه «داده‌بنیاد» یکی از آن‌هاست (فلیک، ۱۳۸۷: ۲۷)؛ همان‌گونه که از نام این نظریه برمی‌آید، نظریه در طول تحقیق رشد می‌کند و از رهگذر تعامل مستمر بین گردآوری و تحلیل داده‌ها حاصل می‌شود. وقتی نظریه‌های موجود به مشکل مد نظر نمی‌پردازند، نظریه‌پردازی داده‌بنیاد یک نظریه تولید می‌کند و از آنجا که این نظریه در داده‌ها «بنیان» دارد، نسبت به نظریه‌ای که از مجموعه نظریات موجود اقتباس شده و تطبیق داده می‌شود، تبیین بهتری ارائه می‌دهد؛ زیرا با موقعیت تناسب دارد، در عمل واقعاً کارآمد است، افراد موجود در یک محیط را در نظر گرفته و احساسات آن‌ها را درک می‌کند و ممکن است همه پیچیدگی‌هایی را که واقعاً در فرایند یافت می‌شود، نشان دهد (دانایی فرد و امامی، ۱۳۸۶: ۷۷). از آنجا که هدف این پژوهش، خلق و پرورش یک نظریه و الگو به منظور تبیین نظریه همبستگی اجتماعی بر

اساس مفاهیم منتج شده از داده‌هایی مبتنی بر روایات امام رضا (علیه السلام) بود، روش داده‌بنیاد به‌عنوان روش پژوهش برای این مطالعه انتخاب شده است.

این راهبرد پژوهشی نوعی روش‌شناسی عمومی^۱ برای تدوین تئوری‌هایی است که ریشه در داده‌های گردآوری و تحلیل‌شده به صورت نظام‌مند دارد و هدف غایی آن، ارائه تبیین‌های جامع تئوریک^۲ درباره پدیده‌ای خاص است (همان: ۵۸). بنیان‌گذاران این روش معتقدند تحقیق هرگز از یک نظریه شروع نمی‌شود که بعد آن را اثبات کنند، بلکه از یک حوزه مطالعاتی شروع می‌شود و فرصت داده می‌شود تا آنچه متناسب و مربوط است، خود را نشان دهد (Strauss, 1987: 34). روند شکل‌گیری تئوری در این استراتژی، حرکت از جزء به کل است و بر سه عنصر مفهوم^۳، مقوله^۴ و قضیه^۵ یا آنچه از ابتدا فرضیه نامیده می‌شود، استوار است. «مفاهیم» واحدهای پایه‌ای یا خرد تحلیل هستند؛ زیرا از تصویر ذهنی و مفهوم‌سازی داده‌ها نظریه شکل می‌گیرد، نه به‌تنهایی از خود داده‌های واقعی (دانایی‌فرد و امامی، ۱۳۸۶: ۶۰). برخی مفاهیم نسبت به مفاهیم دیگر تجریدی‌تر هستند؛ به‌گونه‌ای که چند مفهوم را در خود جای داده‌اند. این نوع مفاهیم را «مقوله» گویند. مقوله، طبقه‌ای از مفاهیم است. مقایسه داده‌ها برای دریافت شباهت‌ها و تفاوت‌ها به منظور مفهوم‌سازی و نیز مقایسه مفهوم برای شناسایی شباهت‌ها و تفاوت‌ها برای مقوله‌بندی، فرایندی مداوم است که از آن به «روش مقایسه مستمر» یاد می‌شود. این کار تا مرحله اشباع، یعنی جایی که دیگر اضافه کردن داده‌های جدید، مفهوم یا ارتباط جدیدی را اضافه نکند، ادامه یافته و نتیجه کار به صورت الگوی مربوط به موضوع تحقیق ارائه می‌شود. سومین عنصر نظریه داده‌بنیاد «قضیه» است که متناظر با سومین سطح تئوری است؛ چراکه در قضیه، روابط مفهومی میان مقوله‌ها که نوعی مفاهیم‌اند و یک مقوله با مفاهیم آن بیان می‌شود.

1. General methodology
2. Theoretical comprehensive explanations
3. Concept
4. Category
5. Proposition

در این روش، ابتدا نکات کلیدی داده‌ها احصا و برای هر نکته یک کد معین می‌شود و سپس با مقایسه کدها، چند کد که اشاره به یک جنبه مشترک پدیده مورد بررسی دارند، عنوان یک مفهوم به خود می‌گیرند. آن‌گاه چند مفهوم یک مقوله و چند مقوله در قالب نظریه متجلی می‌شوند. در هر سه مرحله، کدگذاری تا جایی ادامه پیدا می‌کند و اشباع نظری شکل می‌گیرد. در اجرای این مرحله، گزاره‌های کلیدی از مجموعه روایات رضوی (داده) احصا و در قالب جدول نمونه مفهوم‌سازی شد.

«کدگذاری محوری»، فرایند ربط‌دهی مقوله‌ها به زیرمقوله‌ها و پیوند دادن مقوله‌ها در سطح ویژگی‌ها و ابعاد است و علت تسمیه آن، کدگذاری حول محور یک مقوله است. در این مرحله از نظریه‌پرداز داده‌بنیاد، داده‌ها در فرایندی مستمر با هم مقایسه می‌شوند تا پیوند بعد از کدگذاری باز بین مقوله‌ها مشخص شود (همان: ۵۹)؛ سپس یک مقوله از مرحله کدگذاری باز انتخاب شده و در مرکز فرایند در حال بررسی (به-عنوان پدیده مرکزی) قرار می‌گیرد و دیگر مقوله‌ها به آن ربط داده می‌شود. این مقوله‌ها عبارتند از: شرایط علی^۱ (مقوله‌هایی مربوط به شرایطی که بر مقوله محوری اثرگذار است)، شرایط زمینه‌ای^۲ (مقتضیات یا عوامل زمینه‌ای که بر تحقق راهبردها اثرگذار است)، مقوله محوری^۳ (صورت ذهنی حاصل از پدیده‌ای که اساس فرایند است)، شرایط مداخله‌گر^۴ (موانع یا شرایط زمینه‌ای که برای تحقق راهبردها ممانعت ایجاد می‌کنند)، راهبردها^۵ (کنش‌ها یا برهم‌کنش‌های خاصی که از پدیده محوری منتج می‌شوند)، و پیامدها^۶ (خروجی‌های حاصل از استخدام راهبردها). این مرحله مشتمل بر ترسیم یک نمودار است که «الگوی کدگذاری» نامیده می‌شود و روابط بین مقوله‌ها را مشخص می‌کند (Creswell, 2005: 399).

فرایند انتخاب مقوله محوری، پیوند نظام‌مند آن با دیگر مقوله‌ها، ارزش‌گذاری روابط

1. Causal Conditions
2. Context Conditions
3. Core Category or Phenomenon
4. Intervening Conditions
5. Strategies
6. Consequences

آن‌ها و درج مقوله‌هایی که نیاز به تأیید و توسعه بیشتری دارند «کدگذاری انتخابی» نام دارد. در این مرحله، نظریه‌پرداز یک نظریه را از روابط بین مقوله‌های موجود در مدل کدگذاری محوری به نگارش درمی‌آورد. به دیگر بیان، کدگذاری انتخابی، یافته‌های مراحل کدگذاری قبلی را گرفته، مقوله محوری را انتخاب کرده، به شکلی نظام‌مند آن را به دیگر مقوله‌ها ربط داده، آن روابط را اثبات کرده و مقوله‌هایی را که به بهبود و توسعه بیشتری نیاز دارند، تکمیل می‌کند. کدگذاری انتخابی، فرایند یکپارچه‌سازی و بهبود مقوله‌هاست (دانایی فرد و امامی، ۱۳۸۴: ۶۰). درخور ذکر است در این پژوهش تنها روایاتی از امام رضا (علیه السلام) که منحصر فرمایش ایشان است، مبنای مطالعه قرار گرفته است.

۲-۲. یافته‌های پژوهش

در این پژوهش هر یک از ابعاد الگوی نظام‌مند بر اساس مقوله‌ها و کدهای محوری بررسی و در جدول ۱ درج شده است:

جدول ۱

مقوله‌ها	مؤلفه‌ها	مفاهیم	منبع	متن
متغیرهای مؤثر	دوستی	پیوندماندگار دوستان	ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۳۰۰: ۱	اگر کسی سنگی را هم دوست داشته باشد، خداوند او را با آن سنگ محشور می‌کند.
		پیوندماندگار دوستان	مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱: ۱۷۵	دوستی یک روزه، قرابت است و دوستی یک ماهه، صلّه و پیوند است و دوستی یک‌ساله، رحم است که نمی‌توان آن را قطع کرد و هر که قطع کند، خدا از او می‌برد و پیوند خود را با او قطع می‌کند، دوستی ۲۰ ساله، در حکم خویشاوندی است.
		پیوندماندگار دوستان	ابن شعبه، ۱۳۷۶ق، ۵۲۰: و مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۳۳۵: ۷۸	محبت به مردم و اظهار دوستی به آنان نیمی از عقل است.

دوستی	پیوندماندگار دوستان	عطاردی، ۱۳۹۷ق: ۴۸۵	کسی که در راه خدا برای خود برادری برگزیند، خان ای در بهشت برای خود انتخاب کرده است.	
	پیوندماندگار دوستان	عطاردی، ۱۳۹۷ق: ۲۵۵	نخستین اثر عقل و خرد بعد از ایمان به خداوند، محبت و احسان و لطف و دوستی با مردم است، همچنین نیکی و رسانیدن خیرات به نیکوکاران و بدکاران.	
متغیرهای موثر	اخلاق مداری	خوشرویی با مردم	نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۱۲: ۴۱	هر که به روی برادر مؤمن خود لبخند بزند، خداوند برایش ثوابی خواهد نوشت و هر که خداوند برایش ثوابی بنویسد، او را عذاب نخواهد داد.
		اخلاق شایسته با خویشان	ابن شعبه، ۱۳۷۶ق: ۱۹۷	خداوند به سه چیز امر فرموده که مقرون به سه چیز دیگر است: به نماز و زکات پس آن که نماز گزارد و زکات ندهد، نمازش پذیرفته نیست و به شکر او و پدر و مادر پس کسی از پدر و مادرش سپاسگزاری نکند، خدای را سپاس ننهد است و به تقوای خدا و صله رحم پس آن که صله رحم نکند، از خداوند عزوجل تقوا نکرده است.
		قدردانی از دیگران	ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۱: ۲۷	کسی که از مردم خدمتگزار تشکر نکند از خداوند متعال تشکر نکرده است.
		سخاوت‌مندی	مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱: ۴۹	انسان سخاوتمند از غذای دیگران می خورد تا از غذای او بخورند، ولی انسان بخیل از غذای دیگران نمی خورد تا از غذای او نخورند
		نیکی به خویشاوندان	ابن بابویه، ۱۳۷۸ق ج ۲: ۳۷	در ترازوی عمل چیزی سنگین‌تر از خلق نیکی نیست.

اخلاق‌مداری	راستگویی	عطار دی، ۱۳۹۷ق: ۴۵۸	احمد بن عامر طائی از حضرت رضا <small>علیه السلام</small> از پدرانش از علی ع روایت کرده که حضرت رسول <small>صلی الله علیه و آله</small> فرمود: هر کس با مردم در حین معامله ستم نکند و در محاورات با آن‌ها دروغ نگوید و در وعده‌ها خلف نداشته باشد این چنین کسی در مردانگی کامل و در عدالت مسلم است، در این صورت برادری او لازم شده و غیبت وی حرام است.
	نیکی به خویشاوندان	ابن شعبه، ۱۳۷۶ق: ۱۹۷	صله رحم کن گرچه با جرعه‌ای آب باد. و برترین چیزی که بدان صله رحم می‌شود خودداری از آزار و اذیت به ارحام است.
	نیکی به خویشاوندان	سبزواری، ۱۴۱۴ق: ج ۱: ۳۹۵	صله رحم و حسن خلق ایمان را زیاد می‌کند.
متغیرهای موثر	بخشایشگری	گذشت از خطاهای دیگران	هرگز دو گروه با هم رویاروی نشدند، مگر اینکه باگذشت‌ترین آن‌ها پیروز شد.
	بخشایشگری	گذشت از خطاهای دیگران	ما خاندان پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> وارث تمام خوبی‌ها و کمالات انبیای گذشته هستیم، ما عفو و گذشت را از آل یعقوب و شکر و سپاسگزاری از آل داود و صبر و بردباری را از آل ایوب به ارث برده ایم.
کنترل خویشتن	فروردین خشم	ابن شعبه، ۱۳۷۶ق: ۴۶۹	آنان هرگاه نیکی کنند، خوشحال شوند و هرگاه بدی کنند، آمرزش خواهند و هرگاه عطا شوند، شکر گزارند و هرگاه بلا بینند، صبر کنند و هرگاه خشم کنند، درگذرند.
مهرورزی	محبت بانیت کسب رضای الهی	سبزواری، ۱۴۱۴ق: ۳۲۳	هر یک از دو برادر دینی، هیبتی شبیه هیبت آن دیگری دارد و آنان به آن هیبت شناخته می‌شوند، تا آنکه به خانه خدا برده شوند و خداوند می‌فرماید به جایگاه کرامت من خوش آمدید، ای بندگان و آفریدگان و مهمانان من و ای کسانی که برای من به یکدیگر مهر می‌ورزید.

متغیرهای موثر	همزیستی مسالمت‌آمیز	احترام به حقوق انسانی مخالفان	شیعی سبزواری، ۱۳۷۸، ۲۹۶:	حلال نیست کشتن احدی از کفار در دار التقیه، مگر قاتل یا یاغی و این وقتی است که تو بر جان خودت یا گرفتن اموال مردم از مخالفان و غیر آن‌ها نترسی. « و اما کفاری که در حمایت اسلام هستند، خون‌شان محترم است و شرایط آن‌ها محفوظ است و موقعیت‌شان درست مانند موقعیت مسلمانان است. کافر این امنیت را وقتی از دست می‌دهد که کشنده شخص محترمی باشد یا در برابر حاکم شرعی مملکت متمرد باشد.
		احترام به حقوق قانونی مخالفان	عطاردی، ۱۳۹۷ق: ۷۰۰	زکریا بن آدم گوید: از حضرت رضا (علیه السلام) پرسیدم گروهی از دشمنان با مسلمانان صلح کردند و سپس نقض عهد نمودند و علت نقض عهد هم این بود که با آن‌ها به عدالت رفتار نشد، آیا جایز است از آن‌ها برده گرفته شود. فرمود: اگر اشخاصی باشند که عداوت آنان محرز شده خرید و فروش برده آن‌ها مانعی ندارد.
	تامین امنیت	صیانت از خطرات مالی و جانی	سبزواری، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ۲۷:	پس اگر کسی بگوید که چرا خداوند بندگان را امر و نهی فرموده، پاسخ او این است که بقا و دوام و صلاح و امنیت‌شان وابسته به امر و نهی و جلوگیری و بازداشتن از فساد و چپاول اموال است. « امام (علیه السلام) اشاره کرده است که علت در تکالیف شرعی از واجبات و محرمات آن برای بقای انسان و استمرار وجود اوست و در آن صلاح او و برای حفظ امنیت و مصالح و سعادت اوست، و در ترك آن بدبختی و هلاکت اوست.

متغیرهای مؤثر	تامین امنیت	صیانت از خطرات جانی	سبزواری، ۱۴۱۴ق، ج ۲ ۸۵ :	خداوند قتل نفس را حرام کرده است برای اینکه اگر حلال کرده بود بشری باقی نمی ماند، و همگی در کمترین اختلاف به جان یکدیگر افتاده و نابود می شدند، و تدبیر او نادرست و فاسد بود. « جرم قتل عمد از خطرناک ترین جرم هاست و به امنیت خلل سخت وارد می کند و اسلام آن را حرام کرده و برای کیفر جانی سخت گرفته و قول خدا متعال است که می فرماید: وَلَكُمْ فِي الْأَمْوَالِ حَيْثُ بَأْتُوا بِهَا	
		صیانت از خطرات مالی و جانی	عطاردی، ۱۳۹۷ق : ۴۴۴	هر کس به روزی کم قناعت نکند و همواره درصد از دیداد اموال و ثروت برآید، باید همواره در کار هم بیشتر فعالیت داشته باشد و هر کس به روزی کم قانع باشد در کارها هم کمتر فعالیت خواهد کرد.	
		تحقق امنیت روانی	عطاردی، ۱۳۹۷ق : ۴۴۵	هر کس صبح کند در حالی که بدنش سالم باشد و امنیت داشته و قوت روزش فراهم باشد مانند این است که همه دنیا را دارد.	
متغیرهای زمینه ای	برقراری ارتباط اجتماعی	آگاهی یابی از عیوب	مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۷ ۲۰۸:	در زندگی روزانه خود، بخشی را برای معاشرت و مذاکره با افراد آگاه و مورد اعتماد قرار دهید و از وجود افرادی که باطن های سالم و روحیه خیر خواهانه دارند، بخوایید شما را به عیب نمان آگاه و معایب و اشتباهات تان را تذکر دهند.	
		هوشیاری	عقل ورزی و دوری از نادانی	کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱ ۱۱:	دوست هر کسی، عقل اوست و دشمن هر کس، نادانی اوست.
		فروتنی	سلام کردن به کم بر خورداران	ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۵۲: ۲	کسی که مسلمان فقیری را ملاقات کند و متفاوت از سلامش به ثروت مند، به او سلام کند، روز قیامت، خداوند را در حالی که از او خشمگین است، ملاقات می کند.

متغیرهای زمینه‌ای	فروتنی	رعایت حال ناتوانان	مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۹، ق: ۱۰۲	یکی از خادمان امام رضا (علیه السلام) می‌فرماید: هرگاه یکی از ما مشغول صرف غذا بود امام رضا (علیه السلام) او را به کاری نمی‌فرستادند و به کار نمی‌گرفتند تا از غذا خوردن فارغ شود.
		همنشینی با فقیران	عطار دی، ۱۳۹۷، ق: ۶۷	امام رضا (علیه السلام) در سفر به خراسان، سفره‌ای را برای خودش پهن کردند و غلامان خود را بر سر سفره خود نشاندهند. راوی گفت: فدایت شوم چرا آن‌ها را جدا نمی‌کنی؟ فرمودند: خداوند یکی و پدر و مادر یکی و مکافات با اعمال هر کسی.
	یاری‌رسانی به دیگران	کمک مالی به نیازمندان	ابن بابویه، ۱۴۱۳، ج ۱، ق: ۲۰	شش چیز از نشانه‌های مروت است که سه مورد آن در وطن و سه مورد، مربوط به سفر است. چیزهایی که از نشانه‌های مروت در وطن است عبارتند از: تلاوت کتاب خدا، آباد کردن مساجد و دستگیری برادران ایمانی در راه خدا. مواردی که مربوط به سفر است عبارتند از: بخشیدن از زاد و توشه سفر به دیگران، خوش اخلاقی در سفر و مزاح و شوخی کردن در غیر معصیت الهی.
		توجه به نیازهای مردم	فقه الرضا (علیه السلام)، ۱۴۰۶، ق: ۳۶	کسی که شب را به صبح آورد، در حالی که به امور مسلمانان اهتمام نورزیده باشد، از مسلمانان به شمار نمی‌آید.
		اقدام عملی برای رفع گرفتاری مردم	کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ق: ۲۰۰	کسی که گره از کار مؤمنی بگشاید و شادش کند، خداوند هم در روز قیامت، کار بسته او را می‌گشاید.
	مداراجویی	همکاری برای تحقق اهداف خداپسندانه	مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۲، ق: ۱۲۰	خدایا عهده‌ی جز از طرف تو و فرمانروایی جز از جانب تو نیست مرا توفیق ده برای انجام وظایف دینی و احیای سنت پیامبرت، تو نگهدار و یاری کننده هستی.
		نیک رفتاری در مقابل بدی دیگران	ابن بابویه، ۱۴۱۳، ج ۲، ق: ۳۵	پس از ایمان به خداوند مهربانی کردن با مردم و نیکی کردن به خوب و بد آن‌ها بیانگر خردمندی و دوراندیشی است.

متغیرهای زمینه ای	مسئولیت پذیری	حمایت از نیازمندان	ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۲: ۸	خداوند توانمند را مکلف ساخته تا برای اداره امور بیماران زمین گیر و دیگر مبتلایان قیام کنند.
		حمایت از نیازمندان	بحرانی، ۱۴۱۱ق: ۴۷۵	زمانی که در مدینه بودم در کوچه ها رفت و آمد می کردم به مردم مدینه و دیگران که درخواست کمک می کردند، کمک می کردم.
		مهمان نوازی	مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۴۹ : ۱۰۲	ما قومی هستیم که از مهمان خود کار نمی کشیم.
		مهمان نوازی	حرعاملی، ۱۴۲۵ق، ج ۱۲: ۲۲۶	از حقوق میهمان آن است که او را تا حریم درب منزلت مشایعت کنی.
		امر به معروف و نهی از منکر	سبزواری، ۱۴۱۴ق، ج ۱ : ۳۰۴	امر به معروف و نهی از منکر دو ستون از ستون های اسلام اند که منتهی به تثبیت جامعه ای پسندیده می شد که معرف آداب بشری است و بر هر مسلمانی واجب است که وظیفه اش را نسبت به دین و مملکتش انجام دهد. پس او باید به دیگران دستور دهد که خوبی کنند و فقها در رساله های خود ذکر کرده اند.
		امر به معروف و نهی از منکر	سبزواری، ۱۴۱۴ق، ج ۱: ۵۲۹	شما باید امر به معروف و نهی از منکر کنید، وگرنه خدا بدترین شما را بر شما مسلط خواهد کرد، آن گاه بهترین شما دعا خواهند کرد ولی به آن ها جواب داده نخواهد شد.
متغیرهای بازدارنده	تعامل غیرضابطه مند	بی توجهی به مرزهای ارتباطی	عطاردی، ۱۴۰۶ق: ۳۰۵	انس گرفتن با دیگران (یا انس گرفتن حساب نشده و بدون کنترل با مردم) شخصیت آدمی را از بین می برد.
		بی توجهی به ویژگی های اخلاقی افراد	عطاردی، ۱۴۰۶ق، ج ۱: ۲۹۱	همنشینی با بدکاران و اشرار موجب بدبینی به نیکان و درستکاران است.

متغیرهای بازدارنده	اشاعه فساد	ارتکاب رفتارهای حرام	کلینی ۱۴۰۷، ج ۶، ۴۰۵	خداوند شراب را حرام کرده، برای آنکه منشأ فساد اجتماعی است، عقل را از درک حقایق باز می‌دارد، حیا را از روی شرابخوار می‌برد و در مواجهه با مردم، شرم نمی‌کند و با این همه، باعث بیماری نهانی در اعضای داخلی بدن می‌شود.
	اشاعه فساد	ارتکاب رفتارهای حرام	نوری، ۱۴۰۸، ج ۲، ۶۷	همنشین شراب‌خور مباش و به او سلام مکن.
	اختلاف و تفرقه	مجادله کلامی	عطاردی، ۱۴۰۶، ج ۱، ۲۸۵	بدون تردید خداوند مشاجره لفظی (قیل و قال) را (بدون آنکه آدمی را به نتیجه مطلوب رساند) دشمن دارد.
	گسست‌های خانوادگی	طلاق	سبزواری، ۱۴۱۴، ج ۱، ۲۹۷	طلاق منجر به سست شدن پایه‌های اجتماع انسانی و گسترش تنفر و دشمنی در میان مردم می‌شود.
پیامدها	ارتقای منزلت اجتماعی	قدرت‌یابی	مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۵، ۵۳	از نشئت و تفرقه و جدایی بپرهیزید؛ زیرا موجب هدر رفتن همت و کم شدن ارزش و پایین آمدن قدر و منزلت شما می‌شود.

۳. تحلیل و نتیجه‌گیری

یافته‌ها از رهگذر بررسی روایات امام رضا (علیه السلام) حاکی از آن است که ایشان به مقوله‌های متعددی در راستای تحقق همبستگی اجتماعی اشاره دارند. اینک به تحلیل هر یک از مقوله‌ها پرداخته می‌شود:

۳-۱. شرایط مؤثر

متغیرهای مؤثر به‌عنوان مبدأ و نقطه شروع الگو، شرایطی را به‌وجود می‌آورند که باعث ایجاد و توسعه پدیده محوری می‌شوند. در منظومه روایات امام رضا (علیه السلام)، عوامل متعددی

که در شکل‌گیری مفهوم همبستگی اجتماعی به‌عنوان عاملی اثرگذار محسوب می‌شود، بیان شده است.

یکی از اصلی‌ترین مقوله‌های موثر در تحقق همبستگی اجتماعی، اخلاق محوری است. نظام اخلاقی و ارزشی اسلامی، یک نظام فراگیر، عام و گسترده است که در آن تمامی اجزا و عناصر با یکدیگر، ارتباط و انسجام مفهومی دارند و هدفی واحد را جست‌وجو می‌کنند. منظور از اخلاق، رفتار عادت شده، خُلق و خو (الزبیدی، ۱۹۹۴، ج ۶: ۳۳۷)، صفات نفسانی پایدار (ابن مسکویه، ۱۴۲۲ق: ۵۱) یا الگوی رفتار ارتباطی مبتنی بر رعایت حقوق طرف مقابل (فرامرز قراملکی، ۱۳۸۹: ۱۲۲) است و بیانگر اصول ارزشی حاکم بر روابط اجتماعی انسان است. اخلاق اسلامی به تمامی جوانب زندگی انسانی اعم از دینی، دنیوی و فردی و اجتماعی اهتمام دارد. تجلیات این نظام اخلاقی در یکایک روایات امام رضا (علیه السلام) هویدا است.

یکی دیگر از مقوله‌های اثرگذار، توجه به تعاملات دوستانه است. دوستی دربردارنده مفهوم یاری‌رسانی و خیرخواهی است و یکی از توصیه‌های مهم در آموزه‌های امام رضا (علیه السلام) برای تعالی فردی و اجتماعی به شمار می‌آید. وجود حس دوستی در جامعه، دل‌های افراد را به هم نزدیک می‌نماید و در پی آن مفاهیمی همچون وفاق، انسجام و همبستگی اجتماعی معنا می‌یابد. امام رضا (علیه السلام) در روایات متعددی همگان را به برقراری پیوندهای دوستانه توصیه کرده‌اند و ثمرات دنیوی و اخروی متنوعی همچون اثرگذاری بر هویت فردی و اجتماعی، پشتیبانی فکری و زمینه‌سازی برای خیررسانی برای آن برشمرده‌اند.

مقوله دیگر در مجموعه مقوله‌های موثر بر شکل‌گیری همبستگی اجتماعی، بخشایشگری در تعاملات میان فردی است. از منظر محققان، بخشایش نوعی ویژگی درون‌فردی است که فرد بخشنده، برای نشان دادن واکنشی مثبت و جامعه‌پسندانه در برابر خطاهای انسانی و محیطی انجام می‌دهد (Maltby, 2007: 555) و طی آن میل به انتقام از خطاکار کاهش می‌یابد و به افزایش سلامت روان و التیام آزرده‌گی که لازمه رشد ارتباطی، عاطفی، معنوی و جسمانی انسان است، می‌انجامد و از این جهت در پایداری زندگی اجتماعی

و کاهش بسیاری از اختلافات و تنش‌های میان مردم نقش بسزا دارد. آرامش روان افراد جامعه در تحقق همبستگی اجتماعی نقش مهمی ایفا می‌کند. در مقابل، حس انتقام افق زندگی را تیره‌وتار می‌کند و انسجام و پایداری زندگی اجتماعی را به خطر می‌اندازد. این حس غالباً همراه حس خشم است. اگر در برابر هر بدرفتاری، روش مقابله به مثل انتخاب شود و این چنین حس انتقام افراد تسکین یابد، به‌طور کلی زندگی صرف نزاع و کشمکش با دیگران می‌شود. بخشایش بجا و با شرایط لازم باعث رفع بسیاری از مشکلات جامعه و کاهش تنش‌ها و چالش‌ها و سبب صلح و آشتی و در نتیجه همبستگی اجتماعی می‌شود. در زندگی کمتر کسی یافت می‌شود که حقی از او ضایع نشده باشد یا دیگران حرمت او را نشکسته باشند. با وجود این، چنانچه فردی مرتکب خطایی شد، در صورت امکان باید از لغزش وی چشم‌پوشی شود؛ زیرا چشم‌پوشی از خطاهای دیگران، نمونه‌ای از اخلاق نیک است. بخشایشگری باعث سلامت روانی و جسمانی، آرامش و آسایش، برکت و افزایش روزی، همچنین تبدیل دشمنی‌ها به محبت و دوستی می‌شود.

خویش‌داری را نیز می‌توان عاملی دانست که موجب دگرگونی در الگوهای رفتار اجتماعی می‌گردد. خودکنترلی نقش موثری در بازدارندگی نسبت به ارتکاب رفتارهای انحرافی و تفرقه‌افکن ایفا می‌نماید. خودکنترلی توانایی پیروی از درخواست‌های معقول، تعدیل رفتارها مطابق با موقعیت و به تاخیر انداختن خواسته‌ها در چارچوب‌های پذیرفته شده اجتماعی، بدون مداخله و هدایت مستقیم فرد دیگری است. به عبارت دیگر خودکنترلی، کنترل رفتار، عمل و اندیشه خود توسط خویش‌داری است و منبعث از بلوغ ذهنی و ارتقای انسان به مراحل برین است (ساروخانی، ۱۳۷۶: ۷۱۷). این ویژگی، افراد را بدون نظارت عامل خارجی و تهدید و تطمیع و اجبار به سمت انجام وظایف سوق می‌دهد (الوانی، ۱۳۸۰: ۶۷) و در روایات امام رضا (علیه السلام) بسیار مورد توجه قرار گرفته است.

محققان این توانایی را یکی از ویژگی‌های شخصیت بالنده می‌دانند (شعاری نژاد، ۱۳۸۵: ۴۲۵) و اصطلاح خویش‌داری را در موقعیت‌هایی به کار می‌برند که افراد در آن به رفتارهایی مشغول می‌شوند که بر کشش‌های بسیار نیرومند فائق آیند و تمایلات خویش را به گونه‌ای تغییر می‌دهند که مستلزم متوقف کردن هدفی برای رسیدن به هدفی با

سودمندی طولانی مدت تر است. روان شناسان معتقدند اعتقادات مذهبی همچون منبعی درونی می‌توانند در خودمهارگری‌ها بسیار مفید باشند. از این منظر باورهای مذهبی سبب به تعویق انداختن لذت جویی، کاهش رفتارهای مجرمانه و کسب میزان بالایی از خویش‌داری می‌شود (Kivetz, 2006: 572-587).

از رهگذر بررسی سیره امام رضا (علیه السلام)، می‌توان ادعان داشت که صلح جویی و همزیستی مسالمت‌آمیز نیز به‌عنوان یکی از راهبردهای برون رفت از هرج و مرج و تفرقه در اجتماع پیگیری شده است. صلح بر از بین بردن نفرت میان مردم دلالت دارد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ ق: ۴۸۹). استقرار صلح به‌عنوان یکی از عوامل مهم تحقق همبستگی اجتماعی، منوط به کاستن از انواع رویه‌های خشونت‌آمیز است. در این زمینه، توجه به برخی ارزش‌های اخلاقی و ریشه‌های فرهنگی، پیش‌شرط حفظ صلح به‌شمار می‌آید. به عبارت دیگر، توجه به ضرورت همزیستی مسالمت‌آمیز در جامعه همچون نیروی محافظی است که نظم و آرامش عمومی را تضمین می‌کند و شرط مقدماتی برای فعالیت‌های اجتماعی است. این ویژگی به معنای منفعل بودن نیست، بلکه رابطه‌ای است اخلاقی که انسان با هم‌نوع خود به‌عنوان انسان برقرار می‌سازد و در جوامعی که متشکل از گرایش‌های فکری و رفتاری گوناگون هستند، به‌مثابه عاملی مهم در تحقق همبستگی اجتماعی به‌شمار می‌آید.

تأمین امنیت اجتماعی، مقوله موثر دیگری است که با مفهوم همبستگی اجتماعی، پیوند وثیقی دارد. در توضیح این مقوله در خور ذکر است، وجود امنیت اجتماعی، پیش‌شرط تداوم حیات جامعه است. صاحب‌نظران حوزه امنیت‌پژوهی، امنیت را نوعی اطمینان خاطر گروه‌ها از حفظ موجودیت و هویت خود قلمداد کرده و به دو گفتمان سلبی و ایجابی اشاره داشته‌اند. امنیت در گفتمان سلبی، مقوله‌ای تأسیسی است و در مقابل بی‌نظمی و آشفتگی مطرح می‌شود و با افزایش قدرت دولت و نیروهای انتظامی، محقق می‌گردد. در گفتمان ایجابی، مفهوم امنیت بسیار وسعت یافته و دارای دلالت‌های عمده‌تر فرهنگی و هویتی است و از این منظر امنیت اجتماعی بسیار به مفهوم «هویت»، نزدیک شده و به دنبال تبیین چرایی و چگونگی توانایی پاسداری از تعلقات و پیوندهای

مشترک میان اعضای گروه‌های اجتماعی است. در این گفتمان، هویتی که در تعاملات و مناسبات اجتماعی ساخته می‌شود بسیار مهم‌تر از فردیت است و ابزار امنیت‌سازی در این مفهوم، عمل اجتماعی بر مبنای اخلاق، ارزش‌ها و فضیلت‌هاست. به عبارت دیگر امنیت اجتماعی، ناظر بر امنیت هستی‌شناسانه گروه‌ها در جامعه است، به نحوی که استمرار حیات دیگر گروه‌ها مورد تهدید قرار نگیرد (افتخاری، ۱۳۹۰: ۴). امنیت اجتماعی از این منظر به احساس داشتن اجتماعی مشترک اطلاق می‌شود و ناامنی اجتماعی زمانی حادث می‌شود که شکاف یا ناهمخوانی در موازین و هنجارهای پیونددهنده فرد با دیگران احساس گردد.

امام رضا (علیه السلام) به ابعاد مختلف امنیت در اجتماع توجه داشته‌اند و ضمن اشاره به عوامل تهدیدکننده هویت جامعه که بقای آن را تضعیف می‌سازد و نگرانی و آسیب‌های روانی را متوجه افراد می‌نماید. در واقع، مخاطبان را به عوامل اثرگذار در تحقق همبستگی اجتماعی رهنمون ساخته‌اند.

۲-۳. شرایط زمینه‌ساز

در مسیر حرکت به سمت الگوی همبستگی اجتماعی، عوامل زیادی می‌توانند سرعت حرکت را کاهش یا افزایش دهند. عواملی که باعث تحزک بیشتر و هموارکننده این مسیرند، باید شناسایی شوند تا در جهت تقویت و جلوگیری از کاستن آن‌ها اقدام کرد. این عوامل بر اساس روایات امام رضا (علیه السلام) عبارتند از:

برقراری ارتباطات اجتماعی یکی از عوامل زمینه‌ساز همبستگی اجتماعی به‌شمار می‌آید. اساساً در منظومه روایات امام رضا (علیه السلام)، جامعه حاصل تعامل متقابل انسان‌هاست و از يك سو بسیاری از دستورها و برنامه‌های اسلامی، به صورت فردی محقق نمی‌شود و تنها در سایه اجتماع انسان‌ها تحقق می‌یابد. از سوی دیگر بعضی از اهداف و کارکردهای احکام به‌طور خاص متوجه جامعه است. از این قبیل می‌توان به پرداخت صدقات، زکات، امر به معروف و نهی از منکر اشاره کرد. همچنین گروهی از دستوره‌های اخلاقی از جمله

بخشش به مردم، مدارا با مردم، وحدت و پرهیز از اختلاف، یا تأسیس نظام اجتماعی و سیاسی، بهره‌گیری از آرای اهل نظر، مشورت و ... جهت‌گیری اجتماعی دارند. نظام اجتماعی اسلام با توجه به جهان‌بینی مورد پذیرش اسلامی طراحی شده و با همان نظام اخلاقی، سیاسی و حقوقی هماهنگ است. از این منظر، انسان موجودی اجتماعی است و برای رسیدن به سعادت حقیقی به زندگی در جامعه و تعامل با هم‌نوعان خود نیاز دارد. در این دیدگاه، هر یک از اجزای انسانی جامعه، تشکیل‌دهنده عضو مخصوص از حیات اجتماعی است که ارزش آن فقط بستگی به این دارد که چه مقدار و چگونه از موجودیت و سرمایه خویش با آگاهی و اختیار در قوام حیات اجتماعی شرکت می‌جوید (جعفری، ۱۳۸۶: ۴۴۴) و افراد در به‌کارگیری حقوق مشروع خویش نیز مقید به رعایت مصالح عمومی هستند.

نکته شایان توجه آنکه توسعه مناسبات اجتماعی در روایات امام رضا (علیه السلام) مشروط به تأثیرگذاری مثبت روابط بوده است؛ زیرا همنشینی دارای اثرگذاری ایجابی و سلبی است. هر چند شرایط پیرامونی علت تامه در اکتساب صفات خوب و بد نیست، اما تأثیر آن را به‌عنوان عامل مهم زمینه‌ساز نمی‌توان انکار کرد. لذا این امر مستلزم هوشیاری و اندیشه‌ورزی در کارآمدی تعاملات اجتماعی است. از این رو، ایشان ضمن توصیه این رویه به جوامع انسانی، تأکید داشته‌اند که شایسته نیست که بر یکدیگر فخر و مباهات داشته باشند. در فرازی دیگر مشاهده می‌شود که حضرت مخاطبان را به رعایت حال ناتوانان، همنشینی با فقیران و نفی رسوخ اندیشه‌های متکبرانه فراخوانده‌اند.

یکی دیگر از مقوله‌های مهم در زمینه‌سازی همبستگی اجتماعی، یاری‌رسانی به دیگران است. مقتضای محبت و دلبستگی به خداوند، نیکی و محبت به انسان‌هاست و مهرگستری و غنی‌ساختن روابط اجتماعی به‌مثابه یکی از بنیان‌های اخلاقی دینی آرامش‌آفرین است. همیاری اجتماعی نشئت یافته از همدلی، احساس عاطفی تعلق میان عواملان اجتماعی است. از منظر مفسران «انسان مفلور به کمال است و کمال مجبول به اجتماع و نیز اجتماع مرهون حب و تالیف قلوب است. به سخن دیگر، انسان خواهان کمال است و حصول کمال در گرو اجتماع اشخاص و حقیقت اجتماع وابسته به حب و قرب باطنی افراد

است و چون انسان طالب کمال است به این تالیف نیاز دارد. این محبت قلوب در میان افراد اجتماع، هر چه گسترده‌تر باشد، رشد و شکوفایی آن سریع‌تر خواهد بود» (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۳۷۴). از این منظر، وعده استقرار در جوار رحمت حق و سعادت آشکار به کسانی داده شده است که پس از آراستگی به ایمان، به عمل صالح و همدلانه می‌پردازند. در این دیدگاه همدلی، مهم‌ترین نعمت اجتماعی پس از توحید و عدل محسوب می‌شود (آل عمران، ۱۰۳) انسان حی متألّه است و اصالت او به روح ملکوتی وی و هسته مرکزی اتحاد، عزم قلبی اوست و این هسته با هیچ عامل مادی رام نخواهد شد (انفال، ۶۳). لذا می‌توان اذعان داشت فقدان روحیه یاری‌رسانی به سایر اعضای جامعه، منجر به سلب روح جمعی مشترک می‌شود. تعمیق پیوندها بر اساس یاری‌رسانی‌های همدلانه، گسترش فرهنگ اعتماد در جامعه را به دنبال دارد و در شکل‌گیری همبستگی اجتماعی و ایجاد انسجام در جامعه، ضروری است و به‌منزله مؤلفه‌ای پویا و درون‌زاد در کنش‌های عمومی تاثیرگذار است.

مقوله دیگر که در روایات امام رضا (علیه السلام) مورد توجه قرار گرفته، مداراجویی است. مدارا به رفتار معقول، سنجیده، ملایم، مهربانانه و خردمندانه‌ای گفته می‌شود که برای رسیدن به اهدافی بلندمدت انجام می‌گیرد. مدارا و احترام به دیگران، عاملی است که همبستگی اجتماعی را ممکن می‌سازد. تکریم انسان و شخصیت‌بخشی به اعضای جامعه، ارزشی اسلامی به‌شمار می‌آید (اسراء، ۷۰؛ آل عمران، ۷۵) و هتک حرمت دیگران زمینه‌ساز از بین رفتن الفت اجتماعی می‌شود. مدارا، ملایمت و سازگاری نشان دادن و کشف زمینه‌های مشترک با دیگران و احترام گذاشتن به افراد غیرمشابه است.

در اهمیت پرداختن به مقوله مدارا می‌توان گفت که اخلاق مدارا موجب رشد روحیه نقّادی شده و تمام روابط کلامی و ارتباطی تغییر می‌دهد. روح تعاون، کار جمعی، وحدت، مسئولیت اجتماعی و امکان گفت‌وگو میان افراد گروه و جامعه فراهم می‌شود و امکان تحول و دگرگونی با توجه به الزامات و نیازهای جامعه شکل می‌گیرد و همه افراد جامعه برای کسب تجربیات تازه و گسترش نوآوری و همبستگی اجتماعی آماده می‌شوند. فضای جامعه، عقلانی و قابل اعتماد جلوه می‌کند و باعث امنیت اجتماعی و فردی و روابط

معنادار در جامعه می‌شود. اعتماد و حسن نظر در کلیه روابط اجتماعی و فردی افزایش می‌یابد و افراد جامعه احساس با هم بودن می‌کنند. از سوی دیگر، فقدان مدارا می‌تواند روحیه انزواطلبی، تک‌روی و گریز از کار جمعی را در جامعه تقویت کند.

مدارا یکی از اصول مهم اخلاق اجتماعی و ابزاری کارساز برای ایجاد صمیمت با دیگران است. مدارا پیشگی در جامعه، تقویت انسجام و همبستگی اجتماعی را به دنبال دارد و از رهگذر ارتقای آگاهی اجتماعی، برقراری گفت‌وگوی موثر و برخورداری از شبکه اجتماعی متنوع حاصل می‌گردد.

در ساختار آموزه‌های امام رضا (علیه السلام)، هر انسان نسبت به اعمال کوچک و بزرگ و آشکار و پنهان خود مسؤول معرفی می‌شود. همچنین با احساس تعهد نسبت به دیگران زمینه‌ساز تحقق همبستگی اجتماعی انسان می‌شود.

در نگاه اندیشوران جامعه‌پژوه، تعهد اجتماعی عاملی است که باعث می‌شود افراد در موقعیت‌های مختلف به گونه‌ای رفتار نمایند که مطابق ارزش‌های انسانی و اجتماعی صحیح تلقی شود. این امر با تنظیم روابط اعضای جامعه، موجب افزایش اعتماد اجتماعی، افزایش احساس امنیت همگانی و کاهش ناهماهنگی شناختی و در نهایت ثبات هویتی اعضای جامعه می‌شود. در مقابل عدم پابندی به تعهدات اجتماعی باعث سیطره فردگرایی خودخواهانه خواهد شد (چلبی، ۱۳۸۴: ۱۳۳). توجه به تعهدات اجتماعی در میان کنشگران یک جامعه، یکی از ویژگی‌های اصلی جامعه بهنجار است و بهزیستی روان‌شناختی افراد را موجب خواهد شد. نظم اجتماعی که مبتنی بر هماهنگی تمام اجزای جامعه است، زمانی محقق خواهد شد که افراد به‌عنوان اعضای یک جامعه، وظایف و مسئولیت‌های خود را بشناسند و انجام دهند. در غیر این صورت، نظام اجتماعی با مشکلات عدیده‌ای روبه‌رو می‌گردد و مسبب آشفتگی‌ها و از هم گسیختگی‌های اجتماعی خواهد شد.

به هر ترتیب این فرایند، اعضای جامعه را از وضعیت انفعالی و غیرمسئولانه به سمت اعضای توانمند، متعهد و فعال سوق می‌دهد، ولی تحقق این مهم به‌عنوان یکی از

ضرورت‌های جامعه جدید، منوط به ارتقای دانشی و بینشی افراد و فهم ضرورت تشریح مساعی در حوزه‌های خرد و کلان اجتماعی است.

۳-۳. شرایط بازدارنده

در مقابل عوامل تسهیل‌کننده تحقق همبستگی اجتماعی، عواملی وجود دارند که مانع شکل‌گیری همبستگی اجتماعی محسوب می‌شود. جایگاه اخلاق در تکوین و تقویت همبستگی اجتماعی، بحثی ریشه‌دار و گسترده است. امروزه تغییرات و دگرگونی‌های پدید آمده در جوامع، چالش‌های متعددی را پدید آورده و به تبع آن کنش‌های نامطلوبی در سپهر اجتماعی ایجاد کرده است. با عنایت به اینکه اخلاق، یکی از ابزارهای بنیادین وفاق آفرین به شمار می‌آید، بدون تردید بازاندیشی در اخلاقیات، ثمرات حائز اهمیتیتی همچون همگرایی، ایجاد احساس مسئولیت در قبال مسائل اجتماعی، ایفای بهینه نقش‌های محول در ساختارهای اجتماعی و تلاش برای بهبود روابط با اعضای جامعه را در پی خواهد داشت.

مطابق روایات امام رضا (علیه السلام) پیروی از خواسته‌های نفسانی سبب پراکندگی و جدایی امت اسلامی می‌شود و به آحاد مردم و نهادها لطمه وارد می‌سازد. ارتکاب رفتارهای حرام، مجادله کلامی و بی‌میلی به انجام تعهدات از جمله مصادیقی است که ثمره آن اختلاف، انشعاب و تندی و از هم گسیختگی اجتماعی است. بی‌توجهی به مرزهای ارتباطی، کم‌توجهی به مسئولیت‌های اجتماعی در نبود خودسازی انسان خلاصه می‌شود. هویت هر انسانی حدود و ثغوری دارد؛ بنابراین تعرض به آن را بر نمی‌تابد و درصدد مقابله برمی‌آید و بدین ترتیب موجب شعله‌ور شدن آتش کینه و مانع همبستگی است. جامعه از هم گسیخته نیز نمی‌تواند مأمون و مأوایی برای سعادت بشر باشد. از این منظر انحراف فکری و رفتاری مردم از مسیر حق، فرهنگ ناسالمی را در اجتماع رواج می‌دهد و در صورت تداوم این رویه، مردم حتی در بدیهی‌ترین امور دچار اختلاف می‌شوند و این ناسازگاری‌ها و سرگردانی‌ها خطری جدی برای وفاق و همبستگی اجتماعی محسوب می‌شود. این

خطرات در نهاد خانواده نیز نتایج مشابهی را بر جای می‌گذارد.

خانواده پیوند عمیق و پایدار چند نفر برای زیستن در فضای واحد است؛ یعنی بدون تحقق این پیوند خانواده معنایی ندارد این بنا به میزان پیوند اعضای آن بستگی دارد؛ بنابراین برای کارایی خانواده لازم است بر روابط اعضای خانواده تاکید شود و این موضوع از جمله مهم‌ترین مسائل در سلامت و رشد فرد و همچنین پویایی و توسعه همه‌جانبه در جامعه است. سلامت هر جامعه، در گرو سلامت خانواده و سلامت خانواده در گرو مجموعه‌ای از روابط و تعاملاتی است که بین افراد یک خانواده وجود دارد. خانواده عموماً به‌منزله مکانی که افراد آنجا را پناهگاه خود تلقی می‌کنند، در نظر گرفته می‌شود. جایی است که آرامش و سکون و هماهنگی باید بر آن حکم فرما باشد و به سبب روابط صمیمی، محبت‌آمیز و توأم با عواطف، بهترین مکان برای زندگی و رشد همه‌جانبه و شکوفایی است. این هدف مهم از رهگذر رفتارهای دوستانه و تلاش هر یک برای رفع نیازهای دیگری برآورده می‌گردد. ناگفته هویداست تمامی عواملی که میزان آرامش خانواده و در نتیجه، پیوستگی عاطفی زن و مرد را کاهش می‌دهد، از آنجا که مخالف با هدف خانواده است، مطلوب الهی نیست و از زاویه دیگر بر کیفیت همبستگی اجتماعی نیز اثرگذار است.

۳-۴. پیامدها

پیامدها، خروجی حاصل از استخدام راهبردهاست. در کلام امام رضا (علیه السلام)، توسعه همبستگی اجتماعی، چنانچه در مدار ارزش‌های الهی قرار داشته باشد، رویکردی سعادت‌محور و قدرت‌آفرین دارد. به عبارت دیگر، در جامعه انسانی تا هنگامی که واحدها و افراد در جامعه هر کدام به سمتی حرکت کنند و تنها برای خود و اهداف خود بکوشند، قدرت و منزلتی در ابعاد کلان شکل نمی‌گیرد، بلکه قدرت جامعه برساخته نوعی هماهنگی میان اجزای متکثری است که هدفی یکتا دارند و برای رسیدن به آن تلاش می‌کنند؛ بنابراین همبستگی اجتماعی، هسته آغازین نیل به قدرت است و در مقابل، گسستگی اجتماعی، قدرت زداست و عزت و هیبت یک جامعه را نابود می‌کند. بر این اساس باور به

منابع و مأخذ

- قرآن کریم.
- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۴۱۳ق). *عیون أخبار الرضا*. تهران: جهان.
- ابن شعبه، حسن بن علی. (۱۳۷۶ق). *تحف العقول عن آل الرسول*. قم: مؤسسه النشر الإسلامی التابعة لجماعة المدرسين.
- ابن مسکویه، ابوعلی. (۱۴۲۲ق). *تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق*. قم: بیدار.
- افتخاری، اصغر. (۱۳۹۰). *امنیت*. تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام.
- الوانی، مهدی. (۱۳۸۰). *مدیریت عمومی*. چاپ بیست و ششم. تهران: نشر نی.
- بحرانی، هاشم بن سلیمان. (۱۴۱۱ق). *حلیة الأبرار فی أحوال محمد وآله الأطهار*. قم: مؤسسه المعارف الإسلامیة.
- بیرو، آلن. (۱۳۷۵). *فرهنگ علوم اجتماعی*. ترجمه باقر ساروخانی. تهران: انتشارات کیهان.
- حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۲۵ق). *اثبات الهداة بالنصوص والمعجزات*. بیروت: موسسه الاعلمی للمطبوعات.
- جعفری، محمد تقی. (۱۳۸۶). *حکمت اصول سیاسی اسلام*. مشهد: به نشر.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۹۱). *جامعه در قرآن*. قم: اسراء.
- چلبی، مسعود. (۱۳۸۴). *جامعه شناسی نظم*. چاپ ۳. تهران: نشر نی.
- دانایی فرد، حسن؛ امامی، سیدمجتبی. (۱۳۸۶). «استراتژی های پژوهش کیفی: تأملی بر نظریه پردازی داده بنیاد». *اندیشه مدیریت*. سال اول. شماره ۲. صص: ۶۹-۹۷.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۶۹). *لغت نامه*. تهران: موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق). *مفردات الفاظ القرآن*. لبنان: دارالعلم.
- روشه، گی. (۱۳۷۸). *تحولات اجتماعی جامعه شناسی*. ترجمه منصور وثوقی. قم: کتابخانه عمومی.
- الزبیدی، محمد مرتضی. (۱۹۹۴). *تاج العروس من جواهر القاموس*. تحقیق علی شیری. بیروت: دارالفکر.
- ساروخانی، باقر. (۱۳۷۶). *دایره المعارف علوم اجتماعی*. تهران: کیهان.
- شعاری نژاد، علی اکبر. (۱۳۸۵). *نگاهی نو به روان شناسی انسان سالم*. تهران: اطلاعات.
- سبزواری، محمد بن محمد. (۱۴۱۴ق). *جامع الأخبار أو معارج اليقين فی اصول الدین*. تحقیق علاء آل جعفر. قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
- شیعی سبزواری، حسن بن حسین. (۱۳۷۸). *راحة الأرواح*. تهران: اهل قلم.
- عطاردی قوچانی، عزیز الله. (۱۴۰۶ق). *مسند الإمام الرضا ابی الحسن علی ابن موسی علیه السلام*. بیروت: دار الصفوة.
- _____ . (۱۳۹۷ق). *اخبار و آثار حضرت امام رضا علیه السلام (ترجمه)*. تهران: کتابخانه صدر.
- فقه الرضا. (۱۴۰۶ق). (منسوب به امام رضا علیه السلام). قم: موسسه آل البيت علیهم السلام لاحیاء التراث.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق). *اصول الکافی*. تهران: دار الکتب الإسلامیة.
- گولد، جولیوس و کولب، ویلیام. (۱۳۹۲). *فرهنگ علوم اجتماعی*. ترجمه باقر پرهام. چاپ سوم. تهران: مازیار.
- گیدز، آنتونی. (۱۳۸۳). *سیاست، جامعه شناسی و نظریه اجتماعی*. ترجمه منوچهر صبوری. تهران: نشر نی.
- فرامرز قراملکی، احد. (۱۳۸۹). *درآمدی بر اخلاق حرفه ای*. تهران: سرآمد.

- فلیک، اووه. (۱۳۸۷). درآمدهای بر تحقیق کیفی. ترجمه هادی جلیلی. تهران: نشر نی.
- لیندلف، تامس و تیلور، برایان. (۱۳۸۸). روش‌های تحقیق کیفی در علوم ارتباطات. ترجمه عبدالله گیویان. تهران: همشهری.
- مجلسی، محمد باقر. (۱۴۰۳ق). بحار الانوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار. بیروت: مؤسسه الوفاء.
- نوری، میرزا حسین. (۱۴۰۸ق). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. قم: انتشارات مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث.

منابع لاتین

- Kivetz, R., & Yuhang.z. (2006). «Determinants of Justification and self control». *Journal of Experimental Psychology: General* 587-572 :135.
- Macaskill, A. (2005). Defining forgiveness: Christian clergy and general population perspectives, *Journal of Personality*, 1269-1237, 5.
- Maltby, J., Macaskill, A and Gillet, R. (2007). "The cognitive nature of forgiveness: using cognitive strategies of Primary appraisal strategies of Primary appraisal and coping to describe the process of forgiving". *Journal of clinical Psychology*, -555, (6) 63 556.
- Strauss, Anselm L. (1987). *Qualitative Analysis for Social Scientists*, Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Creswell, J. W. (2005). *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*, (2nd edition), Boston: Pearson Publication.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی